

De validiteit van AISHE

Niko Roorda

AISHE is een methode voor assessment van duurzaamheid in het hoger onderwijs, waarvan de validiteit en de betrouwbaarheid uitgebreid onderzocht zijn.

In deze korte notitie wordt uiteengezet, hoe dat gedaan is.

1. Achtergrond

AISHE is gebaseerd op bestaande methoden voor kwaliteitsmanagement.

De indeling in criteria, verdeeld over de elementen van de Deming Cirkel, is ontleend aan de **EFQM-methode** van de European Foundation for Quality Management (EFQM). De vijf fasen per criterium zijn ontleend aan het “**vijs fasen-model**” dat door het Nederlandse INK (Instituut Nederlandse Kwaliteitszorg) ontwikkeld is op basis van het EFQM-model.

Zowel het EFQM-model als het INK-model zijn breed geaccepteerd in de kwaliteitszorg (zie bijv. Hardjono en Hes, 1993). Zo zijn er van het INK-model speciale versies ontworpen voor bijzondere doelgroepen zoals de lokale overheden (het “KO-model”), de gezondheidszorg en het HBO. De **HBO-versie**, ontwikkeld door de zgn. “Expertgroep HBO”, heeft mede model gestaan voor AISHE, en enkele leden van deze groep hebben bij de ontwikkeling van AISHE geadviseerd. Ook met de EFQM en met het INK is overleg gevoerd.

Omtrent duurzame ontwikkeling is gebruik gemaakt van bronnen zoals Agenda 21 (1992), het Copernicus Manifest (1994), de Talloires Declaration (1990) (zie de literatuurlijst op de laatste pagina van deze notitie) en vele andere, opgesomd op pag. 114 t/m 117 van het AISHE boek (Roorda, 2001a). Ook zijn de resultaten gebruikt van duurzaamheidsprojecten in onderwijsinstellingen, zoals het Britse HE 21-project (zie de Internet-adreslijst).

Voor de relatie tussen kwaliteitszorg, bedrijfsvoering en interne milieuzorg is gebruik gemaakt van o.a. ISO 9000 en ISO 14000 en EMAS.

Bij het ontwerp van het model is uitgegaan van een aantal fundamentele keuzen, die toegelicht worden op pag. 62 t/m 65 van het AISHE boek. Zo is gekozen voor *kwalitatieve* criteria i.p.v. *kwantitatieve*, en voor *beschrijvende* en niet voor *voorschrijvende* criteria. Deze keuzen zijn mede gebaseerd op discussies met experts.

2. Validiteit

Stakeholderforum

Aan het begin van de ontwikkeling van AISHE was het niet mogelijk om de **begripsvaliditeit** (criteriumvaliditeit) en de **representativiteit** (inhoudsvaliditeit) van de methode vast te stellen aan de hand van scherp gedefinieerde begrippen, aangezien er geen algemene consensus bestaat omtrent wat duurzame ontwikkeling is of wat dit voor het onderwijs zou kunnen betekenen.

Om toch deze beide vormen van validiteit te bevestigen, is een forum samengesteld van experts op tal van relevante terreinen.

Ten behoeve van de samenstelling van dit forum is eerst een **stakeholderanalyse** gemaakt. Een reeks van instellingen en organisaties werden op basis hiervan geselecteerd: o.a. overheden, onderwijsinstellingen, NGO's, bedrijven, studentenorganisaties enz.

Vanuit deze organisaties zijn experts gevraagd om zitting te nemen in het forum.

Na afloop van elke ontwikkelingsstap van AISHE is aan het forum het ontwerp voorgelegd. De stappen waren:

1. Ontwerp van de criteriumlijst
2. Ontwerp van de 5 fasen voor ieder criterium
3. Nadere uitwerking: vormgeving, bijlagen etc.
4. Praktijkproeven

De discussies met het forum leidden steeds tot bijstellingen.

Praktijkproeven

In een reeks praktijkproeven in universiteiten en hogescholen in Nederland en in Zweden is AISHE getest. Daaruit is de toepasbaarheid van AISHE gebleken, in die gevallen waarin een afzonderlijke opleiding onderzocht werd, dan wel een afdeling bestaande uit meerdere opleidingen die een duidelijke eenheid van visie en onderwijsmethodiek bezitten.

Een proef met een gehele (vrij grote) universiteit in één AISHE-meting wees, conform de verwachting, uit dat de methode in die situatie niet goed bruikbaar was.

Onderzoek onder deelnemers

Onder de deelnemers aan de praktijkproeven is voor en na de audit, met behulp van gestandaardiseerde vragenlijsten, onderzoek gedaan naar aspecten van validiteit, betrouwbaarheid en toepasbaarheid van AISHE. Daarnaast zijn afzonderlijk vragen voorgelegd aan het management van de onderzochte organisatie. Bijlage 1 bevat een aantal voorbeelden van de gestelde vragen.

De vragen waren gericht op het onderzoeken van:

- **Validiteit:**
  - o Begripsvaliditeit
  - o Representativiteit
- **Betrouwbaarheid:**
  - o Interne consistentie
  - o Onderscheidendheid
- **Toepasbaarheid:**
  - o Eenduidigheid
  - o Uitvoerbaarheid
  - o Verhouding investering - resultaat
  - o Nuttig effect
  - o Aanvaardbaarheid.

De uitkomsten van het onderzoek gaven aan dat AISHE in de meeste opzichten goed voldeed. Een aantal kleinere problemen die zich voordeden hebben geleid tot passende verbeteringen.

Equivalentie

Een ander aspect van betrouwbaarheid, **equivalentie**, is onderzocht doordat in één hogeschool tweemaal achtereenvolgende dagen) bij dezelfde opleiding tweemaal een AISHE-audit is uitgevoerd. De beide deelnemersgroepen waren volledig disjunct, en zo veel mogelijk gelijkwaardig samengesteld. De tweede groep kende de uitslagen van de eerste niet.

De uitslagen van de beide metingen worden getoond in bijlage 2. Daar is te zien, dat de uitkomsten t.a.v. de huidige situatie vrijwel identiek zijn. De uitkomsten m.b.t. de *gewenste* situatie verschillen iets meer, maar komen toch nog grotendeels overeen. Opmerkelijk daarbij is, dat de *beleidsambitie* voor beide groepen vrijwel identiek is.

Geconcludeerd mag worden, dat de equivalentie van AISHE voldoende is aangetoond.

Concurrente validiteit

De concurrente validiteit van AISHE is niet onderzocht. Daarvoor zouden andere methoden nodig zijn die hetzelfde beogen te meten als AISHE, om te kunnen beoordelen of die dezelfde resultaten zouden opleveren als AISHE. Zulke methoden waren er echter niet ten tijde van de ontwikkeling van AISHE, en dat is nog steeds zo. Een dergelijk onderzoek is dus niet uitvoerbaar.

3. Bekendheid, erkenning

Over AISHE is in diverse vaktijdschriften en boeken, deels *peer-reviewed*, gepubliceerd: zie Roorda (2000), Roorda (2001b), Roorda (2002) en Roorda (2003).

Presentaties erover zijn bij congressen en symposia in binnen- en buitenland verzorgd, o.a. in Krakow (2000), Belfast (2000), Washington (2001), Venetië (2001), Utrecht (2001), Stockholm (2001), Lüneburg (2001), Grahamstown (Zuid-Afrika, 2002), Delft (2002), Hannover (2003).

Anderen hebben commentaar geleverd op AISHE. In een rapport van de RMNO (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek) wordt AISHE genoemd als een instrument waarmee het “mogelijk is om onderwijsorganisaties te onderzoeken op de mate waarin zij duurzame aspecten hebben geïntegreerd in hun onderwijs en hun bedrijfsvoering” (RMNO 2000, pag. 21).

In een artikel in het **International Journal for Sustainability in Higher Education** schrijft Shriberg (2002, pag. 262):

“Overall, AISHE is an excellent example of a process-oriented approach to sustainability assessment. The consensus-building approach to designing AISHE is creating a flexible platform upon which to stimulate and operationalize sustainability in higher education. Thus, AISHE has the potential for global reach and appeal.”

4. Verankering

Het Keurmerk Duurzame Ontwikkeling in het Hoger Onderwijs, dat ingesteld is door de Stichting Duurzaam Hoger Onderwijs (DHO), wordt toegekend op basis van beoordelingen met behulp van AISHE.

Dergelijke beoordelingen zijn uitsluitend geldig indien die zijn uitgevoerd onder leiding van een auditor, niet werkzaam in de onderzochte instelling, die in het bezit is van het door DHO ingestelde AISHE Auditor Certificaat.

Dit Certificaat wordt toegekend aan personen die:

- hebben deelgenomen aan de jaarlijks door DHO georganiseerde opleiding;
- vervolgens hebben deelgenomen aan een reeks AISHE audits als auditor onder supervisie;
- tenslotte een proeve van bekwaamheid hebben afgelegd als examenstuk.

Het aantal malen dat AISHE inmiddels is toegepast is niet meer goed vast te stellen, omdat de methode niet alleen wordt uitgevoerd door gecertificeerde AISHE auditors onder auspiciën van DHO, maar ook op eigen initiatief door de onderwijsinstellingen zelf. DHO acht deze ontwikkeling wenselijk, met de vanzelfsprekende kanttekening dat dergelijke audits niet kunnen leiden tot toekenning van het DHO-Keurmerk.

Het totale aantal uitgevoerde AISHE audits ligt (medio 2005) naar schatting tenminste op meer dan 100.

Het aantal Keurmerken dat is toegekend en nog geldig ligt op circa 45: de meeste op het laagste niveau (1 ster), en ongeveer 10 op het tweede niveau.

De meeste Keurmerken zijn uitgereikt aan opleidingen in Nederlandse hogescholen. Enkele Keurmerken zijn toegekend aan opleidingen in het Nederlandse universitaire onderwijs en het Vlaamse hoger beroepsonderwijs.

GHESP Toolkit

Internationaal wordt het belang van AISHE erkend door de opname ervan in de zogeheten “Higher Education for Sustainability Implementation Toolkit”, die ontworpen wordt door GHESP, het Global Higher Education for Sustainability Partnership, een mondiaal netwerk voor Duurzame Ontwikkeling in het Hoger Onderwijs. De Toolkit is thans in eerste ontwerp gereed, en komt binnenkort via het Internet beschikbaar voor het hoger onderwijs in de gehele wereld.

Bijlage 1: Voorbeelden van onderzoeksvragen

Beweringen zijn voorgelegd aan de deelnemers van de praktijkproeven in de laatste ontwikkelingsfase van AISHE. De deelnemers konden antwoorden met “geheel mee eens”, “enigszins mee eens”, “enigszins mee oneens” of “geheel mee oneens”. Ook konden zij per bewering hun antwoord toelichten.

Enkele voorbeelden van de voorgelegde beweringen zijn:

Vooraf, d.w.z. voor de AISHE audit (maar na de introductie):

- Het doel van het AISHE-proces is mij duidelijk.
- De procedure die gevolgd gaat worden is mij duidelijk.
- Ik heb een duidelijk beeld van wat er gedurende het proces van mij als deelnemer verwacht wordt.
- Ik heb een duidelijke verwachting van het nut dat ik en/of onze organisatie zal hebben van het AISHE-proces en de uitkomsten.

Na het individueel scoren, maar nog voor de consensusbijeenkomst:

- De tijd die ik besteed heb aan het individuele scoren was aanvaardbaar.
- De items en hun beschrijvingen waren mij duidelijk.
- Het was voor mij goed mogelijk om bij ieder item de fase waarin onze organisatie verkeert te herkennen.
- De relevantie van AISHE voor ons onderwijs en onze organisatie is duidelijk.

Na afloop:

- Het AISHE-meetproces is goed verlopen.
- De samenstelling van de deelnemersgroep is representatief voor de onderzochte organisatie.
- De beschrijvingen van de items en van de bijbehorende vijf fasen-beschrijvingen zijn duidelijk.
- Elke item van AISHE is relevant met betrekking tot duurzaamheid in het hoger onderwijs.
- De items verschillen onderling voldoende.
- De items vullen elkaar aan en spreken elkaar niet tegen.
- Aan verschillende aspecten van duurzaam hoger onderwijs worden door de items relatief de juiste gewichten toegekend.
- De items van AISHE geven gezamenlijk, dus als totaal bekeken, een volledige en juiste definitie van duurzaam hoger onderwijs.
- De uitkomsten geven een correct beeld van de feitelijke situatie m.b.t. duurzaamheid in ons onderwijs en onze organisatie.
- Het was goed mogelijk om bij ieder item de fase waarin onze organisatie verkeert te herkennen.
- Dit onderzoek heeft mijn beeld gewijzigd van de huidige situatie en de toekomstige mogelijkheden m.b.t. duurzaamheid bij ons in de organisatie en het onderwijs.
- Ik verwacht dat de uitkomsten zullen bijdragen tot beleidsontwikkeling en –uitvoering m.b.t. duurzaamheid.

Na afloop, specifiek voor het management:

- Kennis en inzicht m.b.t. duurzaam hoger onderwijs binnen de organisatie is toegenomen.
- Enthousiasme en draagvlak voor het werken aan duurzaam hoger onderwijs binnen deze organisatie is toegenomen.
- Ik verwacht dat het onderzoek zal leiden tot concrete beleidsontwikkelingen van de organisatie.
- Het AISHE-onderzoek was, gelet op kosten en effecten, de investering waard.

Bijlage 2: Onderzoek naar equivalentie

Uitslagen in twee parallelle groepen met een vergelijkbare bezetting binnen één opleiding van een hogeschool.

Criterium	Groep 1			Groep 2			Groep 2 – Groep 1		
	Huidige situatie	Gewenste situatie	Prioriteit	Huidige situatie	Gewenste situatie	Prioriteit	Huidige situatie	Gewenste situatie	Prioriteit
1.1. Visie	1	2	1	1	3	1		1	0
1.2. Beleid	1	2	1	1	3	1		1	0
1.3. Communicatie	1	3	1	1	2	1		-1	0
1.4. Interne milieuzorg	1	2		1.5	3		0.5	1	
2.1. Netwerk	1	2		1	2				
2.2. Expert-groep	1	2		1	2				
2.3. Ontwikkl.plan personeel	1	3	1	1	2.5			-0.5	-1
2.4. Onderzoek, ext. dienstverl.	0	0		0	1			1	
3.1. Profiel v.d. afgestudeerde	1	2		1.5	3		0.5	1	
3.2. Onderwijsmethodologie	2	4	1	2	3			-1	-1
3.3. Rol van de docent	1	1		1	2			1	
3.4. Toetsing	1	2		1	1			-1	
4.1. Curriculum	1.5	2.5		1.5	2.5				
4.2. Geïntegr. Probleemaanpak	2	3		3	3		1		
4.3. Stages, afstuderen	1	2		1	2				
4.4. Specialisme	1	1		1	1				
Globale indicatoren									
<i>Med</i> Mediaan	1	2		1	2.25			0.25	
<i>PDB</i> Plan Do balans	3.5	1.5		4.5	-1		1	-2.5	
<i>PoA</i> Beleidsambitie		16			16.5			0.5	
<i>DI</i> Afstand tot Protocol *	0	0		0	0		0		
<i>D2</i> Afstand tot Protocol **	-12,5	-4		-11,5	-5		1	1	

Bijlage 3: Onderzoek naar onderscheidendheid in HBO-opleidingen

Van 13 HBO-opleidingen in 9 onderwijsinstellingen is in 2001 en 2002 onderzocht hoe zij scoren t.o.v. de 4 Protocollen (huidige en gewenste situatie).

H = Huidige situatie, *G* = Gewenste situatie

Opleiding	1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12		13		Niveaus Keurmerk				
	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>G</i>	*	**	***	****	
1.1. Visie	2,5	3	1	2	2	3	1	3	1	3	1,5	3	3	3	1,5	4	2	3	1	1	1	2	1	3	1	2	1	2	3	4	
1.2. Beleid	2,5	3	1	2	2	3	1,5	2	1	3	2	2	2	3	1,5	4	1	3	2	2,5	1	2	2	3	1	2	1	2	3	4	
1.3. Communicatie	1,5	2	1	3	1	2	1	3	1	3	1	3	2,5	3	2	4	1,5	3	2	3	1	1,5	1	3	1	2	1	2	3	4	
1.4. Interne milieuzorg	2,5	2,5	1	2	1	2	1	2,5	1	2	2	2	2	3	2	3,5	1	3	1	2	1,5	3	0	1,5	1	2	1	2	3	4	
2.1. Netwerk	2	3	1	2	1	2	2	2	2	4	2	2	2	3	3	3	2	3	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	3	4	
2.2. Expert-groep	2	3	1	2	2	3	1	2	1,5	3	2	2	2	2,5	1	1,5	1,5	4	1	3	2	2	2	3	3	4	1	2	3	4	
2.3. Ontwikk.plan personeel	2	3	1	3	1	3	1	3	1	2	1	1	2	2,5	1	2	1	3	1	2	1	1	1	2	1,5	2	1	2	3	4	
2.4. Onderz., ext. dienstverl.	2,5	4	0	0	2	2	1,5	1,5	1	2	1	1	1	2	3	4	2	4	0	1	1	2	0	1	1	2	0	1	1	2	
3.1. Profiel vd afgestudeerde	3	3	1	2	0	1	1,5	3	0	2	1	1	1,5	1,5	1,5	3	1	3	1	1	1,5	2	0	2	1	2,5	1	2	3	4	
3.2. Onderwijsmethodologie	4	4	2	4	2	3	2,5	4	3,5	4	3	3	1	2	2,5	4	3	5	2	3	2,5	3	3	4	2	3	1	2	3	4	
3.3. Rol van de docent	1	1	1	1	1	2	1	1,5	1	3	1	1	2	2	1	2	1,5	3	1	1	1	2	1	1	1	2	1	2	3	4	
3.4. Toetsing	3	3	1	2	1	2	1	1,5	1	1,5	1	1	1	2	4	4	1	3	1	1	1	2	1	2	1	2	1	2	3	4	
4.1. Curriculum	3	3	1,5	2,5	1	2	1,5	2	1	1,5	1	2	1	1,5	3,5	4	1	3	1,5	2	1	2	1	2	1	2	1,5	2	3	4	
4.2. Geintegr. Probl.aanpak	3	3	2	3	2,5	3	2,5	3	3	3,5	3	3	2	2	4	4	4	4	1	2	3	3	3	3	2	3	1	2	3	4	
4.3. Stages, afstuderen	3	3,5	1	2	1	2	2	2,5	1,5	2	1	1	1	2,5	2,5	3	1	2	1,5	2	1	2	1	2	1	2	1	2	3	4	
4.4. Specialisme	4	4	1	1	1	1	0	1	1	2	1	1	1	1,5	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	3	1	2	
5.1. Medewerkers							0	1	0	1	1	1	0	1	0	2	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1	2	3
5.2. Studenten							0	1	0	1	0	0	0	1	0	2	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	1	2	3
5.3. Werkveld							0	1	0	0	0	0	0	1	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	2	3	
5.4. Maatschappij							0	0	1	1	1	1	1	2	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	3
Mediaan	2,5	3	1	2	1	2	1	2	1	2	1	1	1,25	2	1,75	3	1	3	1	1	1	2	1	2	1	2	1	2	3	4	
Plan-Do balans	6,5	1	3,5	1,5	-2,5	-4	2	-0,5	2,5	-2,5	-0,5	-3	-6	-7	7	1	1,5	-2	2	-1,5	2,5	1,5	3	-1,5	1	1,5	1	1	1	1	
Beleidsambitie	6,5		16		14,5		18,5		22		4,5		14		23		29,5		10,5		13		18,5		18,5						
Afstand tot Protocol *	-	-	-	-	-1	-	-	-	-1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Afstand tot Protocol **	-4,5	-4	-13	-4	-12	-5	-11	-1,5	-13	-2	-8,5	-6	-7,5	-1	-6,5	-	-12	-	-11	-6	-12	-3,5	-14	-2,5	-12	-1	-18	-	-	-	
Afstand tot Protocol ***	-13	-11	-32	-17	-29	-15	-28	-10	-27	-12	-23	-18	-21	-10	-20	-2,5	-26	-4	-30	-20	-28	-16	-30	-14	-29	-14	-38	-20	-	-	
Afstand tot Protocol ****	-30	-25	-52	-36	-48	-33	-47	-29	-47	-26	-43	-38	-41	-27	-34	-12	-44	-18	-50	-39	-48	-35	-50	-32	-47	-31	-58	-40	-20	-	

Uitsluitend audits zijn geselecteerd die zijn uitgevoerd: binnen Nederland; in het HBO (dus niet WO of MBO); over tenminste 16 criteria; en volgens de volledige procedure.

Literatuur

- Agenda 21 (1992): UNCED – United Nations Conference on Environment and Development.
- Copernicus Charter: *The University Charter of Sustainable Development of the Conference of European Rectors (CRE)*, Geneva 1994
- Expertgroep HBO (1999): *Methode voor kwaliteitsverbetering van het hoger onderwijs naar het EFQM-model*. 3rd version, Hanzehogeschool (penvoerder), Groningen
- Handvest Duurzaam HBO, Utrecht 1999
- Hardjono, T.W. en F.W. Hes (1993): *De Nederlandse Kwaliteitsprijs en Onderscheiding*. Kluwer, Deventer
- INK (2000): Gids voor toepassing van het INK-managementmodel. INK, 's Hertogenbosch, Netherlands
- RMNO (2000): *Duurzame ontwikkeling in onderwijs en onderzoek – advies van de RMNO*. RMNO-nr. 149, Rijswijk
- Roorda, N. (2000): *Auditing Sustainability in Engineering Education with AISHE*. Entree 2000 Proceedings, Belfast UK. EEE Network, Brussel.
- Roorda, N. (2001a): *AISHE – Auditing Instrument for Sustainability in Higher Education*. Commissie Duurzame Hoger Onderwijs (CDHO), Amsterdam.
- Roorda, N. (2001b): *Assessing Sustainability in Higher Education with AISHE*, in: Bridging Minds and Markets, Proceedings of the 6th International auDes Conference, Venice, page 35 – 43. Essence, VSNU, Netherlands 2001.
- Roorda, N. (2002): *Assessment and Policy Development in Sustainability in Higher Education with AISHE*, in: “Teaching Sustainability at Universities- towards curriculum greening”, W. Leal Filho (ed.), Peter Lang Verlag, Frankfurt, 2002. In een verkorte voorpublicatie ook verschenen in: “The Declaration”, Journal of the Association of University Leaders for a Sustainable Future, Washington DC, May 2002, page 13 - 16.
- Roorda, N. (2003): *Policy development for sustainability in higher education – results of AISHE audits*, in: “Higher Education and the Challenge of Sustainability”, Wals & Corcoran (ed.), Wolter-Kluwer (in voorbereiding)
- Schaik, M. van, Kemenade, E. van, Hengeveld, F. and Inklaar, Y. (1998): The EFQM based method for continuous quality improvement adapted to higher education. Proceedings of the EAIR Forum, San Sebastian, Spain, 1998.
- Shriberg, M. (2002): Institutional assessment tools for sustainability in higher education. International Journal of Sustainability in Higher Education Vol. 3 No. 3, 254 – 270.
- Talloires Declaration (1990): “The Presidents Conference, University Presidents for a Sustainable Future - The Talloires Declaration”, Talloires 1990.

Internet:

- DHO: www.dho.nl
- EFQM (European Foundation for Quality Management): www.efqm.org
- Expertgroep HBO: <http://www.epok.org/hbo/default.htm>
- HE 21 (The Higher Education 21 Project): <http://www.he21.org.uk/publicns.html>
- INK (vh. Instituut Nederlandse Kwaliteitszorg): www.ink.nl
- ISO 9000 and 14000: <http://www.iso.ch>
- KO-model (Kwaliteitsmodel voor Overheidsorganisaties):
http://www.platformkwaliteit.nl/pkg_informatiekwaliteitszorg/pkg_introductie/pkg_specifiekeinformatie/pkg_ink/pkg_specifiekeinformatie/pkg_ko
- Stichting Duurzaam Hoger Onderwijs: www.dho21.nl
- Talloires Declaration: www.ulsf.org